

РОЗДІЛ II

ПОЛІТИЧНІ СТУДІЇ

*О.О.Крижанівська
(м. Київ)*

ПУБЛІЦИСТИЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАСОНІВ УКРАЇНИ на початку ХХ ст.

Одним із найменш висвітлених питань минулого української публіцистики є роль, яку відіграли в ній масони. Якщо історії організації ті ідеології, яку сповідували її представники, ще присвячено поодинокі розвідки¹, то заняття вільних каменярів публіцистикою довгий час залишалися поза увагою дослідників.

Тимчасом деякі масони України брали на початку ХХ ст. найактивнішу участь у творенні вітчизняної періодики і розвитку журналістської справи. Так, серед членів редакційної колегії одного з найповажніших на підросійській Україні часописів – “Киевской мысли”, - яка виходила у 1906 - 1917 р., були вільні каменярі К.Оберучев, М.Ратнер, брати Микола та Костянтин Василенки². Крім того, при цьому виданні діяла окрема масонська ложа, до якої входили такі відомі журналісти й громадсько-політичні діячі, як М.Зільберфарб, Д.Заславський, Гінзбург та Дрентельн³. Чимало зробив для розвитку вітчизняної преси, зокрема, Микола Василенко, публіцистичні статті якого неодноразово з’являлися на шпальтах “Киевских вестей” та “Киевской мысли” навіть тоді, коли їх автор перебував в ув’язненні. Він також не полишав посади редактора впливового часопису “Киевский голос”⁴. Серед визначних представників національної журналістики, котрі немало зробили для її розвитку в Україні, було багато вітчизняних громадсько-політичних діячів, тісно пов’язаних з “королівським мистецтвом”. Серед них – історик Дмитро Дорошенко⁵, активний член Товариства українських поступовців та Української партії соціалістів-федералістів Андрій Ніковський, громадський діяч Федір Матушевський⁶, член Народно-демократичної партії Василь Панейко, Михайло Грушевський, літературознавець Сергій Єфремов та Симон Петлюра⁷. Самовідданою працею цих людей, як справедливо зазначали деякі дослідники, й трималася тогочасна вітчизняна преса⁸. Зокрема, позиції масонів були сильними в редакції газети “Рада”, яка на початку ХХ ст. намагалася стати координуючим центром українського національного руху Наддніпрянщини. Цей часопис, що називався на перших порах “Громадська думка”, був створений на початку 1906 р. не без участі Федора Матушевського та Сергія Єфремова. Самодержавство вважало видання революційним, й 18 серпня 1906 р. розгромило його редакцію. Однак 25 серпня на зібранні видавничої ко-

місії київської “Просвіти”, членами якої також були С.Єфремов та Ф.Матушевський, у відповідь на репресивну акцію царизму було ухвалено відновити випуск видання, але вже під іншою назвою – “Рада”. Головним редактором відродженого часопису в 1906-1913 рр., поряд з М.Павловським, був Ф.Матушевський. Пізніше, у 1913-1914 рр., цю посаду обійняв один з провідних масонів України – А.Ніковський. Одним із секретарів редактора був С.Петлюра. Відділом оглядів по Україні завідував Д.Дорошенко⁹.

Позиції представників вітчизняного “королівського мистецтва” були сильними й у заснованому 1915 р. одеському часописі “Основа”, який став вісником літератури, науки і громадського життя України. У перших же номерах цього журналу планувалося видрукувати публіцистичні статті М.Грушевського, Д.Дорошенка, С.Єфремова, Ф.Матушевського та А.Ніковського.

Члени ордену брали найактивнішу участь й у виданні в Москві українського тижневика “Промінь”, заснованого 1916 р. Зокрема, серед тих, хто створював часопис і писав для нього публіцистичні розвідки, були М.Грушевський, С.Єфремов, О. Саліковський¹⁰.

Саме члени масонської організації брали найактивнішу участь у розробці теоретичних підвалин формування й функціонування вітчизняної преси. Так, М.Грушевський активно пропагував плюралістичне бачення розвитку її в Україні, адже періодика, на його думку, повинна була мати поступово-демократичний характер, тобто брати участь у боротьбі за вільний суспільно-політичний, економічний, культурний та національний розвиток українського народу¹¹. Він вважав, що преса не повинна замикатися в тісних ідеологічних рамках якоїсь однієї політичної, економічної чи культурної доктрини. Навпаки, на своїх шпальтах періодичні видання мали публікувати матеріали, котрі розкривали б перед читачем якомога ширший діапазон різних поглядів, напрямків і теорій. Єдине, що, на думку Михайла Сергійовича, мало об’єднувати пресу, це всебічний захист вільного розвитку як народів у цілому, так і кожної людини зокрема, а також виступи, спрямовані проти проповідей насильства, обмежень людських та національних прав й свободи думки.

На думку ж С.Єфремова, в основі вітчизняної журналістики має бути принцип демократизму. Адже, в протилежному випадку, преса не знайде відгуку в широких колах української громадськості. Крім того, періодичні видання, на переконання С.Єфремова, повинні були поставити метою свого існування боротьбу за загальнонаціональне благо, яка має вестися живою народною мовою¹².

У цій боротьбі найактивнішу участь брали масони України. Зокрема, О.Лотоцький та П.Стебницький, разом з іншими громадсько-політичними діячами, підписали подану від імені “Благодійного товариства” видання загальнокорисних та дешевих книжок¹³ записку міністрові внутрішніх справ та начальникові головного управління у справах друку з проханням посприяти скасуванню заборони на українське друковане слово. Захищав права українського слова й вільний каменярь В. Науменко¹⁴.

Суттєву роль у розвитку вітчизняної журналістики початку ХХ ст. відіграв видатний український письменник Іван Франко, котрий ще в 70-х рр. ХІХ ст. мав нагоду не лише ознайомитися з ідеологією ордену, але й увійти до однієї з львівських лож, ймовірно, “Сарматії”, до якої належав й віце-спікер австрійського парламенту Юліан Романчук¹⁵.

У своїх публікаціях великий Каменярь неодноразово порушував питання про стан української періодики й тих стосунків, що склалися між редакційними колегами та журналістами різних часописів. Чимало гострих виступів присвятив І.Франко проблемі культури дискусій, що велися на шпальтах періодичних видань. Він подавав приклад ділової й предметної полеміки з найактуальніших питань того часу, особливо ж щодо принципів теоретичних підвалин журналістики та літературної критики¹⁶.

Ряд вільних каменярів України неодноразово піднімали свій голос на захист вітчизняних періодичних видань, особливо ж у критичні для них часи першої світової війни, коли, як зазначав громадсько-політичний діяч, публіцист і історик В'ячеслав Прокопович, “...створились кадри своєї інтелігенції, глибоко в душу проникла їй потреба живого друкованого слова. Й позбавлення його – хай тимчасове – дає себе відчутти болюче та гостро”¹⁷. Адже національна преса, роблячи посильний внесок в загальну політичну діяльність по пробудженню суспільної самосвідомості й вихованню нових поколінь громадян, мала ще і власну специфіку. Саме україномовні періодичні видання нерідко ставали чи не єдиним шляхом поширення, за оцінкою В.Прокоповича, “розсудливих політичних поглядів на селі”¹⁸.

Воєнний конфлікт світового масштабу, як зазначав М.Грушевський, посприяв усвідомленню широкими колами українців, що він не завершиться без кардинальної перебудови суспільства, в тому числі й без змін у взаємовідносинах останнього з владою, розкріпачення його сил й створення нових, вільних форм суспільної організації¹⁹. Вітчизняні масони в своїх публікаціях на шпальтах періодичних видань наголошували, що навіть у скрутні часи воєнних ураганів і потрясінь було вкрай необхідним постійне задоволення духовних та культурних потреб українського народу. Зі шпальт “Украинской жизни” лунав голос С.Петлюри із закликом до представників владних структур Російської імперії посприяти вирішенню насущних потреб українців: “Український народ має право на те, щоб не зазіхали на його душу – поверніть же нам наші газети, наші журнали, наше рідне слово!...поверніть нам відібране й дайте продовжити нам нашу суспільну роботу на благо народу в наших товариствах й організаціях!”²⁰.

Значну увагу вітчизняних представників “королівського мистецтва” привертала також інформація з партійного і політичного життя України, а також основні напрямки діяльності державних установ та психологічний стан суспільства. Так, чималих зусиль доклали члени масонських лож до виправдання єврея Менделя Бейліса. Ця справа привернула до себе увагу багатьох вільних каменярів вже тому, що вона мала виразний політичний підтекст й могла обернутися політичними негараздами. За-

хист Бейліса у суді здійснювали найдосвідченіші ліберальні адвокати. Провідне місце серед них займав присяжний повірений Д. Григорович--Барський²¹. Будучи активним й шанованим членом ордену, цей адвокат діяв за офіційним дорученням керівництва “королівського мистецтва” країни²². Ними було докладено значних зусиль по виправданню підсудного. Зокрема, Д.Григорович-Барський порушив питання про виклик як свідків слідчого Фененка й колишнього прокурора київського окружного суду Брандорфа, котрі й зробили перші кроки у розслідуванні справи. Адвокат прагнув підтвердження посмертного характеру більшості ран, завданих Андрійку Ющинському, що мало бути встановлено й задокументовано спеціальною експертизою ще на початку слідства. Подібне клопотання було вельми зухвалим. Воно яскраво свідчило існування припущення щодо вилучення деяких слідчих актів, що стосувалися досить суттєвих обставин справи. Звичайно ж, відповідь на клопотання Д.Григоровича-Барського була негативною з огляду на те, що питання, порушене захисником Менделя Бейліса, знаходилося у межах компетенції експертів слідства²³.

Тим же вільним каменярам, які були причетні до видавничої й журналістської справи - С.Єфремову та іншим - було доручено дати бій рецидивам антисемітизму на шпальтах таких періодичних видань, як “Рада” й “Украинская жизнь”²⁴. У редакційних колегіях цих часописів було чимало представників “королівського мистецтва”. Так, виданням “Ради” займалися Ф. Матушевський, А.Ніковський, С.Єфремов і С.Петлюра²⁵. Формували номери “Украинской жизни” своєю публіцистикою М.Василенко, М.Грушевський, Д.Дорошенко, С.Єфремов, І.Кістяківський, Ф. Корш, Ф.Матушевський, В.Науменко, К.Оберучев, С. Петлюра, В.Садовський та М.Славинський²⁶.

У виступах вітчизняних масонів, присвячених цьому гучному судовому процесу, наголошувалося, що справа Бейліса представляла собою специфічно єврейську драму, до діючих осіб якої, кровно в ній зацікавлених, належало також корінне населення України. Саме воно, на їх думку, хоч і не мало за собою вини, все ж стало одним із потерпілих у зіткненні, мовчазним свідком якого йому довелося стати²⁷. Вільним каменярам, як зазначав С.Єфремов, “доводилося захищати самі основи правосуддя від згуртованого натиску патентованих патріотів, котрі по своєму розуміли обов’язки й завдання суду; доводилося захищати суд від нього самого...І ця залежність від сторонніх впливів була найяскравішою рисою “світового процесу”²⁸. Судове слідство виразно показало, що крім офіційного розслідування, велося й неофіційне, яке вставляло йому палки в колеса та спрямовувало його в бік власних цілей й завдань. На запитання, кому ж була вигідна й необхідна жертва у особі Менделя Бейліса та хто взяв під високий захист дійсних винуватців убивства Андрійка Ющинського, С. Єфремов відповідав: “...дегенеративний юнак у студентському мундирі із союзницьким значком, душа патріотичного товариства “Двоглавий орел” й керівник друкованого органу патріотичної молоді з непечатними замашками...У владі його, партикулярного чоловіка без усякого офіційного положення, перебуває

суд, котрий слухняно виконує волю цієї людини...”²⁹. На судовому процесі були присутні також журналісти правого табору, зокрема співробітник “Земщини” Л.Злотников, пізніше призначений інспектором у справах друку Галичини³⁰.

Через те, що “патріотичні” організації та найрізноманітніші націоналісти звили своє гніздо на українських землях, особливо в Києві, й тому, що тут перебувала колиска істинно-російського націоналізму, як зазначав Сергій Єфремов, проведення цього ганебного процесу стало можливим саме в цьому місті. Саме в Україні було живильне середовище для розвитку побутового антисемітизму, який своїм крилом зачепив і західноукраїнські території. Не випадково, коли виникла необхідність створення у Копичинцях³¹ ясель для дітей біженців, місцевий повітовий начальник Бугаринов категорично заявив, що про виділення приміщення для “жиденят” годі й мріяти³². Ті ж зусилля, які докладали представники прогресивної української інтелігенції в боротьбі за визнання прав євреїв та інших національних меншин, і, зокрема, їхнього права на освіту рідною мовою, досить часто не тільки не досягали своєї мети, а й призводили до протилежних наслідків, у тому числі й для тих, хто осмілювався підняти свій голос на захист одного з найбільш пригнічених народів, що населяли Російську імперію. Й свій внесок у дестабілізацію ситуації у цій вельми делікатній сфері зробила й преса, в тому числі ті часописи, що були тісно пов’язані з “королівським мистецтвом”. Так, 1912 р. у Київському комерційному інституті, котрий не мав відсоткової квоти для тих євреїв, котрі прагнули навчатися в цьому вузі, адміністрація дала дозвіл на прийом до нього абітурієнтів цієї національності. Але при цьому вона поставила умову, щоб кількість останніх, які могли навчатися в інституті, не перевищувала 7% (у Київському університеті св. Володимира цей показник не перевищував 5%). Водночас відомий вітчизняний учений та громадський діяч Митрофан Довнар-Запольський домігся для єврейської молоді додаткових пільг. Він, зокрема, одержав дозвіл проводити в комерційному інституті вступні іспити 4 рази на рік, і влаштував, щоб у цьому вузі отримали право навчатися 28% студентів-євреїв. Однак через прикре непорозуміння, в інституті почалися хвилювання. Як згадувала Н. Полонська-Василенко, “єврейська газета “Киевская мысль” вмістила фельетон єврейського публіциста “Гомункулу-са” – Давида Заславського - “Белы штаны и професор Довнар-Запольский”³³, у якому цей учений та громадський діяч, звинувачувався у веденні подвійної гри. Обурений такою несправедливістю, Митрофан Вікторович написав спростування-відповідь і надіслав його до “Киевлянина” й “Киевской мысли”. Але такий, здавався б, цілком логічний його крок призвів до несподіваних наслідків. Редакційні колеги обох часописів немов змовилися між собою та поділили це спростування на дві частини, одну з яких надрукували в “Киевлянині”, а іншу – в “Киевской мысли”. Й лише дописувач та редактори обох газет знали про цю маніпуляцію зі спростуванням. Наступного дня обидва часописи виступили зі звинуваченнями на адресу М.Довнар-Запольського, інкримінуючи йому ту частину спростування, яку видрукував інший часопис. Становище

М.Довнар-Запольського, котрий опинився в становищі обвинуваченого, було не з легких. Адже ніхто з читачів не знав, що обидві частини єдиного публіцистичного доробку, опубліковані одночасно у двох газетах, були нерозривно пов'язані за змістом³⁴. М.Довнар-Запольський особисто написав нове спростування й особисто направив його до редакцій обох газет, однак воно залишилося без уваги й надруковане не було. Це призвело до втрати ним популярності серед єврейського населення й погіршило становище ученого у комерційному інституті³⁵.

Траплялося також, що виступи зі шпальт періодичних видань на захист євреїв викликали невдоволення з боку владних структур. Так, 26 квітня 1916 р. в першому відділенні Московського окружного суду слухалася справа редактора-видавця "Украинской жизни" Я.Шеремецинського, якого притягнули до судової відповідальності за публікацію у 1913 р. на сторінках часопису статті Сергія Єфремова "Вовча тактика", у якій той виступив на захист Менделя Бейліса³⁶. За вироком суду видавець часопису мав сплатити 200 руб. штрафу. В разі ж неспроможності внести потрібну суму, Я.Шеремецинському загрожувало двомісячне ув'язнення³⁷.

Репресивні заходи до тих, хто обстоював права євреїв, застосовувалися владою не лише до журналістів та видавців, а й навіть до окремих депутатів. Так, 1916 р. на порядку денному постало питання про створення в Державній думі української фракції, до котрої невдовзі приєдналися 44 депутати. Серед засновників останньої були масони І.Шраг, П.Чижевський і В.Шемет. Членами її були також М.Ковалевський, А.В'язлов, Є. Шольп та Ф.Штейнгель. На засіданнях українська фракція неодноразово обговорювала питання стосовно єврейських погромів, й виробила відповідну заяву. Діячі української громади виступали на загальних засіданнях думи, коли там обговорювалось єврейське питання, й, зокрема, проблема погромів. Уряд був стурбований такою сміливістю опозиції. Окремі депутати української фракції, зокрема І.Шраг, були притягнуті за свої виступи до судової відповідальності³⁸.

Сумнозвісна справа Бейліса завершилася повним виправданням звинуваченого. Широкі кола інтелігенції та, зокрема, української, підняли свій голос на захист євреїв і викрили істинну природу судових процесів у справі ритуальних убивств. Так, 1912 р. Софія Русова видала брошуру, присвячену захисту єврейського населення країни від подібних звинувачень. Це невеличке видання було з розумінням зустрінуте передовими колами суспільства. На шпальтах "Украинской жизни" з'явилася на нього схвальна рецензія, в якій зазначалося: "Ми можемо тільки вітати появу за таких умов брошури С.Ф.Русової...Й не тільки вітаємо її, але й рекомендуємо усякому інтелігентному читачеві активно поширювати цю сумну, але вкрай необхідну у наш час книжку в середовищі малосвідомого населення, особливо в містах"³⁹.

Таким чином, масони України активно виступали за справедливе вирішення одного з найактуальніших та найболючіших питань Російської імперії - національного. Вони слушно відзначали необхідність негайних дій щодо справедливого розв'язання останнього. Схильність найвищих урядових кіл Російської імперії до його поступового вирі-

шення приховувала в собі загрозу неможливості виправлення ситуації в найближчому майбутньому. Так, Д.Дорошенко застерігав: “Не добре стоїть справа з фінським питанням, в безвихідному положенні знаходиться польське; цілий ряд непорозумінь у жидівському, безглуздя в українському і т.д. Положення в Галичині є для Росії на все запропашене, без надії те положення направити через будь-який компроміс. Ще одна, дві таких помилки, і національне питання абсолютно буде не до розв’язання. І це криє в собі більші небезпеки, чим той розвал, який потерпіли освобождаючі фантазії добродушних людей”⁴⁰.

Отож, публіцистична діяльність масонів України була тісно пов’язана з їхньою роботою на політичній ниві, адже український народ, що ввійшов у ХХ ст. в статусі недержавного, перебував у пошуках нових ефективних форм національно-визвольного руху. Неупереджена оцінка стану національного питання в Російській імперії нерідко спонукала багатьох вільних каменярів підтримувати політичні вимоги українства. Так, один з найактивніших організаторів конституційно-демократичної партії у Києві масон Є.Г.Шольп - учасник прийняття її центральним комітетом платформи з національного питання - до свого переїзду до Києва був переконаним централістом. Але після ґрунтовного ознайомлення з національними вимогами українців, євреїв та поляків він став менш переконаним децентралістом⁴¹. Входячи до лав різних партійних організацій, представники “королівського мистецтва” України могли використовувати партійну пресу для пропагування тих чи інших політичних завдань, що стояли на порядку денному.

Ряд членів ордену, що активно займалися політичною діяльністю, в тому числі С.Єфремов та Ф.Матушевський, вели активні пошуки вирішення наболілого українського питання. Майбутнє України вони вбачали у складі федеративної Російської держави, причому повноваження центру передбачали вельми обмежені. Серед тих питань, які, на їхню думку, повинен був вирішувати федеративний парламент, була зовнішня політика й торгівля, ведення військових та митних справ. Решта ж функцій державного управління мала здійснюватися українським парламентом. На місцях мали діяти окружні спілки і громади⁴².

У своїй публіцистичній діяльності, спрямованій значною мірою на розв’язання національного питання, масони України використовували й свою партійну належність.

Серед засновників Української федеративно-демократичної партії, створеної в середині грудня 1917 р. у Києві, були вільні каменярі В.Ігнатович, Г.Квятковський, В.Константинович, І.Лужицький та В.Науменко⁴³. Масони входили й до партії соціалістів-федералістів, головний комітет якої очолював С.Єфремов. Її провідними діячами були також Д.Григорович-Барський, К.Мацієвич, А.Ніковський, В.Прокопович, О.Саліковський, П.Холодний і О.Шульгін⁴⁴. Крім того, до київського комітету партії входили, крім С.Єфремова, А.Ніковського та О.Шульгіна, також О.Корчак-Чепурківський та М.Синицький⁴⁵.

Не можна не згадати й про участь представників “королівського мистецтва” у центральному комітеті конституційно-демократичної

партії, що знайшла на українських землях чимало послідовників. Так, за найскромнішими підрахунками, до керівного органу цієї партії входили М. Василенко й Д. Григорович-Барський⁴⁶ та низка інших членів масонської організації, кількість яких в центральному комітеті партії була достатньою для того, щоб вільні каменярі при голосуванні за прийняття чи відхилення того чи іншого рішення забезпечували більшість голосів⁴⁷.

Активну позицію у національному питанні займав ще один представник масонства України - правник, історик, соціолог, член Державної думи М.М.Ковалевський, котрий був діяльним членом товариства ім. Т.Шевченка. Коли у 1911 р. у залі дворянського зібрання товариством було організовано урочистий вечір з нагоди 50-річчя смерті великого Кобзаря, він не лише виступив на ньому з блискучою промовою, але й брав участь у піднесенні представникам владних структур ювілейного видання – альбому малюнків Т.Шевченка⁴⁸.

Крім того, саме Максим Максимович опинився під слідством за участь в українському національному русі. Шевченківський ювілей 1911 р. дав привід до конфіскації тиражу повного “Кобзаря”, у виданні якого брало найактивнішу участь і товариство ім. Т.Шевченка. До судової відповідальності було притягнуто тих, хто видавав збірку поезій великого поета. Захист інтересів видавців взяв на себе присяжний повірений О.О.Грузенберг, який успішно зняв з порядку денного питання про відповідальність звинувачуваних, але, хоч і довів справу до найвищої інстанції - сенату, не зміг відстояти цілісність текстів творів Т.Шевченка. М.Ковалевський активно цікавився ходом справи “Кобзаря” й був присутній на розгляді її в сенаті. Після завершення процесу він особисто подякував О.Грузенбергу не лише від імені товариства ім. Т.Шевченка, а й від усього українського народу, якому дороге кожне слово творів його національного поета⁴⁹.

Отож, масонство на початку ХХ ст.. було досить впливовою силою не тільки для того, щоб посприяти становленню тогочасної української національної преси, а й для найактивнішої участі у політичному житті. Так, наприклад, на початку жовтня 1917 р. київські вільні каменярі Д.Григорович-Барський та С.Чебаков навідувалися до Петрограда не тільки у суто масонських справах, а й щоб, за словами історика Б.Ніколаєвського, “...розкрити очі уряду на істинні прагнення українців, які в той час уже стояли на позиції повного відділення від Росії й схилилися до німецької орієнтації, та змусити тимчасовий уряд боротися з цим сепаратизмом”. На зібранні масонської верховної ради, зазначав далі Б.Ніколаєвський, “кияни гірко нарікали, що уряд так далеко йде у своїх поступках. Всі члени останнього, що висловлювалися, і Чхеїдзе в тому числі, визнавали необхідність виступу тимчасового уряду проти українських сепаратистів. У відповідному дусі було прийнято й рішення – про вплив на тимчасовий уряд у відповідному сенсі”⁵⁰.

Слід зазначити, що підстави для такої стурбованості були. Адже ще в лютому 1916 р. групою полтавських громадсько-політичних діячів на адресу депутатів П.Мілюкова та М.Чхеїдзе було направлено документ,

який ставив вимогу надати українському народу такі права, які мали росіяни, дозволити викладання у навчальних закладах України рідною мовою, законодавчо закріпити гарантії з боку держави на вільний національно-культурний розвиток населення, включаючи свободу преси та видавничої справи й вільну діяльність вітчизняних культурно-просвітніх товариств та організацій⁵¹.

Позиція вільних каменярів України у національному питанні, їхнє бачення шляхів та можливостей його розв'язання далеко не завжди були однаковими. Так, опублікована у польському часописі “swiat” бесіда з одним із провідних масонів Василем Маклаковим, в якій той звинуватив окремих представників української інтелігенції у тому, що вони, мовляв, були підкуплені німецькою стороною, викликала обурення з боку С.Петлюри та С.Єфремова. Вибухнула гостра дискусія, перебіг якої висвітлювався й у пресі, й, зокрема, в “Украинской жизни”. С.Петлюра відгукнувся на цей виступ статтею, у якій зазначав: “Для розумної людини, м'яко кажучи нерозумно й соромно оперувати аргументами, подібними тим, до яких звернувся В.Маклаков у оцінці явища, яке він або не розуміє, не знає або не хоче знати в дійсному його вигляді й в його історичному походженні”⁵². Він запевняв, що звинувачення інтелігенції у підкупі - це лише плітка, покликана скомпрометувати політичних опонентів. С.Петлюра, зокрема, писав: “Читаючи в свій час про ці гроші, про цей потік червонців, що пливають з ворожих країн в такій кількості, що для їх виготовлення треба було б заснувати окремий монетний двір (чи ж це жарт – підкупити усю інтелігенцію!), охоплював жах за нестримність плітки, що роздмухується, за цю безцеремонність, з якою темні ділки закидали брудом ідейних та політичних противників, не знаходячи інших способів боротьби з ними, як тільки за допомогою нерозбірливості...”⁵³. Це був, до речі, не перший виступ визначного вільного каменяра проти огульного звинувачення української інтелігенції у “незвичайній симпатії до іноземного завоювання Росії”⁵⁴. Невдовзі після початку першої світової війни С.Петлюра написав та опублікував статтю-відозву “Війна і українці”, в якій доводив лояльне ставлення останніх до свого обов'язку перед Російською імперією й відсутність серед них пронімецької орієнтації⁵⁵.

Не менш полемічно гострим був і опублікований на сторінках “Украинской жизни” відкритий лист С.Єфремова до В.Маклакова, в якому ставилася вимога надати документальні докази для підтвердження висловлених ним звинувачень. Він, зокрема, писав: “Тому, не вступаючи поки в полеміку з вами по суті питання..., дозволю собі виразити сподівання, що в найближчий же час підкріпите відомими вам фактами своє положення про залежність всього українського руху, що представлений національною інтелігенцією краю, від німецьких грошей”⁵⁶.

Не були єдиними представники “королівського мистецтва” України й у ставленні до тих суспільно-політичних процесів, що розгорталися у регіоні. Про це свідчить, зокрема, той факт, що 1917 р. С.Петлюра надіслав до В.Шульгіна як редактора “Киевлянина” свого родича С.Моркотуна, котрий задекларував, що С.Петлюра розчарувався у

М.Грушевському та В.Вінниченку, що й послугувало утворенню партії “молодоукраїнців”. Члени цієї нової партії прийняли рішення усунути від влади обох діячів, й проголосили боротьбу проти соціалістів та орієнтацію на єдність країни⁵⁷.

В той же час масонська публіцистика України підтримувала тих братів, котрі займались дослідженнями вітчизняної історії, й активно сприяли розвитку й поглибленню національного руху. Віддавалась посмертна шана й тим з представників “королівського мистецтва”, котрі пішли з життя. Так, 1915 р. на сторінках періодичних видань було опубліковано ряд розвідок, статей та спогадів, присвячених пам’яті масона Ф.Корша. Їхніми авторами були С.Єфремов⁵⁸, О.Саліковський⁵⁹ та С.Петлюра⁶⁰. Серед відгуків на смерть відомого ученого знаходимо й слова скорботи, висловлені Миколою Василенком. Публікувалися виступи й тих масонів, які брали активну участь у похоронах Ф.Корша. Так, скорботну промову на панахиді виголосив С.Петлюра: “Дорогий брате! Коли мені хочеться нині знайти слово, котре могло б висловити всі ті почуття, які переживають в хвилину тяжкої втрати й вічної розлуки українці, я знаходжу це слово: “дорогий брат”. Від імені українців, котрі знали й любили тебе, кладу земний поклін тобі, як брату. Твоє ставлення до України й українського народу було воістину братським в просвітленому й інтимно-поглибленому розумінні цього слова”⁶¹.

Низка періодичних видань, й, зокрема, “Русские ведомости” та “Украинская жизнь”, надрукували відгуки вітчизняних вільних каменярів на смерть ще одного члена масонської організації, відомого громадсько-політичного діяча, одного з організаторів конституційно-демократичної партії в Києві Є.Шольпа. На шпальтах цих часописів, крім повідомлення про смерть цього визначного представника “королівського мистецтва”, був опублікований ще й некролог одного з його братів по ордену Прокоповича⁶², у якому покійний характеризувався як “...людина життя, котра реалістично й тверезо дивилась на речі, уважно вивчала реальне співвідношення сил, враховувала їх взаємодію й звикла завжди робити практичні висновки”⁶³.

Таким чином, публіцистична і політична діяльність масонів України, спрямована на розвиток вітчизняної преси та журналістики початку ХХ ст. була вельми активною й стала важливим чинником у розвитку національно-визвольної боротьби українського народу. Вільні каменярі брали найактивнішу участь в ознайомленні передових кіл громадськості з українським питанням. На шпальтах найрізноманітніших періодичних видань друкувалися статті вітчизняних представників “королівського мистецтва”, які сприяли пробудженню національної свідомості українців й спонукували їх до участі у русі за духовне й національне визволення.

Будучи надпартійним за своєю суттю рухом, у якому брали участь широкі кола вітчизняної духовної та громадсько-політичної еліти, масонство України стало впливовою силою у національно-визвольній боротьбі початку ХХ ст. Однак немає достатніх підстав стверджувати, що воно відіграло вирішальну роль у суспільно-політичних процесах того часу.

Тим більше, що наявна джерельна база не дозволяє у кожному конкретному разі надійно встановити: відображав той чи інший публіцистичний виступ члена ордену позицію організації вільних каменярів в цілому, позицію окремої ложі, чи лише його власне ставлення до порушеної проблеми?

¹ *Андреев Д.А.* Русская периодическая печать начала XX века о масонстве // Вестник Московского университета. - Серия 8. - История. - 1992 - №1 - С.27-38.

² Открыта подписка на 1913 г. на ежедневную газету "Киевская мысль". // Украинская жизнь - 1913. - №5 - С.111.

³ *Крижанівська О.О.* Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII - на початку XX ст. - К, 1998. - С.130.

⁴ *Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвєєва Л.В., Косенко І.Б.* Микола Прокопович Василенко. - К, 1991 - С. 88-90.

⁵ Учений активно співпрацював в періодичних виданнях, в яких представники "королівського мистецтва" займали міцні позиції. Так, його статті з 1899 р. регулярно друкувалися на шпальтах "Літературно-наукового вісника", котрий публікував й доробки таких масонів, як І Франко, М.Грушевський й А.Ніковський. Також розвідки Д.Дорошенка друкувалися й у таких часописах, як "Рада" та "Украинская жизнь", в редакційних колегіях яких більшість становили саме вільні каменярі.

⁶ Федір Матушевський разом з вільними каменярами О.Лотоцьким, С.Єфремовим, В.Дурдуківським, й згодом В.Прокоповичем брав найактивнішу участь у заснуванні видавництва "Вік", що проіснувало з 1895 по 1918 р. й видало 140 назв белетристичної та популярної літератури загальним тиражем 560 тис. примірників.

⁷ *Крижанівська О.О.* Назв. праця.- С.117-123.

⁸ *Сидоренко Н.М.* Національні проблеми в українській пресі Росії (1905-1914 рр.). // Українська періодика: історія і сучасність. Тези науково-теоретичної конференції 9-10 грудня 1993 року. - Л., 1993. - С. 122-123.

⁹ *Лисенко О.В.* Роль преси у формуванні української національної ідеї. // Національна академія наук України. Інститут історії України НАНУ. Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Збірник наукових праць відділу історії України XIX - початку XX ст. - К., 2000. - С. 218-219. *Крижанівська О.О.* Назв. праця. - С.117-123.

¹⁰ Новый украинский журнал. // Украинская жизнь. - 1916. - №9. - С.65.

¹¹ *М.Г. (Михайло Грушевський).* Від редакції. // Літературно-науковий вісник. - 1908. - Том 33. - С.1.

¹² *Нашкєрський А.* Михайло Грушевський та Сергій Єфремов: дві концепції української журналістики. // Львівський державний університет ім. Івана Франка. Збірник праць кафедри історії української преси. - Випуск 1. - Л., 1995. - С.106.

¹³ Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг - видавниче товариство української громади у Санкт-Петербурзі, засноване 1898 р. за ініціативою М.Федоровського. Очолив його Д.Мордовець, згодом О.Русов. Пізніше керівником товариства став П.Стебницький, котрий на перших порах вів усі його справи разом з визначним вітчизняним вільним каменярем О.Лотоцьким. До 1917 р. товариство видало 80 популярних українських брошур із сільського господарства, гігієни та історії, загальний наклад яких склав понад 1 млн. примірників. В період 1904-1905 рр. активні його члени неодноразово подавали до найвищих урядових інстанцій Російської імперії записки з клопотаннями про скасування обмежень українського слова. 1906 р. товариством спільно з товариством імені Т.Шевченка було видруковано перше повне видання "Кобзаря" видатного українського поета.

¹⁴ *Румянцева С.С.* Мовне питання в діяльності національної інтелігенції Наддніпрянської України (1900-1917 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - К., 2002.- С.9-10.

¹⁵ *Бондаренко К.* К вопросу о масонском заговоре в украинской политике. // Зеркало недели. - 2002. - №21(396). - 8-14 июня. - С.4.

¹⁶ *Нечиталюк М.* Шляхами Франка-журналіста (Основні етапи діяльності в пресі). // Львівський державний університет ім. Івана Франка. Збірник праць кафедри історії україн-

- ської преси. - Випуск 1. - Л., 1995 - С.128-129.
- 17 **Прокопович В.** De profundis // Украинская жизнь. - 1915. - №3-4. - С. 33.
  - 18 Там само - С. 35.
  - 19 **Грушевский М.** На распутье. // Украинская жизнь. - 1915. - № 10. - С.5.
  - 20 **Петлюра С.** Год молчания. // Украинская жизнь. - 1915. - №7. - С.12.
  - 21 **Иоффе Г.** Дело Бейлиса. // Свободная мысль. - 1993. - №5. - С.97.
  - 22 **Ефремов С.** Про масонство в Україні. // Народна газета. - 1995. - №16. - С.5.
  - 23 **Тагер А.С.** Царская Россия и дело Бейлиса. К истории антисемитизма. - М., 1933 - С.63-65.
  - 24 **Ефремов С.** Про масонство в Україні. // Народна газета. - 1995. - № 16(197). - С.5.
  - 25 **Лисенко О.В.** Назв. праця. - С.218-219., **Крижанівська О.О.** Назв. праця. - С.117-123.
  - 26 **Крижанівська О.О.** Назв. праця. - С.117-123.
  - 27 **Ефремов С.** Волчья тактика. // Украинская жизнь. - 1913. - №11. - С.6.
  - 28 Там само - С.7-8.
  - 29 Там само - С.8.
  - 30 На Украине и вне ее. // Украинская жизнь. - 1915. - №5-6. - С.120.
  - 31 Місто на західному Поділлі, на території нинішньої Тернопільської області.
  - 32 "Ясли" Всероссийского земского союза в Галичине. // Украинская жизнь. - 1916. - №3. - С.82-83.
  - 33 Варто зазначити, що в період 1906-1918 рр. при цьому часописі активно діяла масонська ложа, одним з діяльних членів якої був і Давид Заславський. **Крижанівська О.О.** Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII - на початку XX ст.. - Київ, 1998 - С.119, 130.
  - 34 Те, що М.Довнар-Запольський писав про євреїв, про захист їх прав, про своє бажання поліпшити їх долю, опублікувала "Киевская мысль", а ту частину, де вказувалося на праявильність політики компетентних органів - "Киевлянин".
  - 35 **Полонська-Василенко Н.** Революція 1917 р.: Спогади. // Український історик. - 1988. - №1-4 (97-100. - С.122-123.
  - 36 **Ефремов С.** Волчья тактика. // Украинская жизнь. - 1913. - №11. - С.6.
  - 37 Приговор по делу редактора-издателя "Украинской жизни" Я.А.Шеремецинского. // Украинская жизнь. - 1916. - №4-5. - С.119.
  - 38 **Белюсенко О.** Украинское национальное представительство. // Украинская жизнь. - 1916. - №4-5. - С.12-14.
  - 39 **А.С. Русова С.Ф.** Одно слово правды за євреїв (судові ритуальні єврейські справи). Видання В.Яковенка. 1912 року. 32 сторінки. Ціна 6 коп. // Украинская жизнь. - 1912. - №5. - С.125-126.
  - 40 Д.Д. Українська відправа російському лібералізму (з "Украинской жизни", ч.7-8 за р. 1916), // Шляхи. - 1917. -Зшиток 1-2. - Вік IV. - Січень - Лютий. - С.105.
  - 41 На Украине и вне ее. За месяц. // Украинская жизнь. - 1916. - №1. - С.84-85.
  - 42 **Резит О.П.** У робітнях історичної науки. - Київ, 1999. - С.12-13.
  - 43 **Білокінь С.** Масони і Україна. Міркування з приводу проблеми й дотичної літератури. // Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис. - 2002. - №2. - С.188-189.
  - 44 Там само - С.189.
  - 45 Там само - С.189.
  - 46 Там-само-С.189-190.
  - 47 Там само. - С.190.
  - 48 М.М.Ковалевский и украинство. // Украинская жизнь. - 1916. - №4. - С.65.
  - 49 Там само. - С.67.
  - 50 **Николаевский Б.И.** Русские масоны и революция. - Москва, 1990. - С.73-74.
  - 51 **Резит О.П.** У робітнях історичної науки. - Київ, 1999. - С.20.
  - 52 Случайные заметки. 1. Петлюра С. О польской прессе и "сказание" В.А.Маклакова об украинской интеллигенции. // Украинская жизнь. - 1915. - №3-4. - С.111-114.
  - 53 Там само. - С. 114.
  - 54 **Царинный А.** Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям. // Украинский сепаратизм в России. Идеология национально-го раскола. - М., 1998. - С. 179.
  - 55 **Гунчак Т.** Україна. Перша половина XX століття. Нариси політичної історії. - Київ, 1993. - С.63.
  - 56 **Ефремов С.** Открытое письмо В.А.Маклакову. // Украинская жизнь. - 1915. - №5-6. - С.98-99.
  - 57 **Білокінь С.** Масони і Україна. Міркування з приводу проблеми й дотичної літератури. // Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис. - 2002. - №2. - С.193.
  - 58 **Ефремов С.А.** Ф.Е.Корш и украинство. // Украинская жизнь. -1915. - №3-4. - С. 65-77.

59 Памяти Ф.Е.Корша (Из личных воспоминаний А.Ф.Саликовского). // Там само. - 1915. - №3-4. - С.98-105. *Саликовский А.Ф.* Памяти Ф.Е.Корша. // Приазовский край. - 1915. - №77.

60 *Петлюра С.* Памяти Ф.Е.Корша - друга украинцев. // Русские ведомости. - 1915. - №39.

61 На Украине и вне ее. Смерть и похороны Ф.Е.Корша. // Там само. - 1915. - №3-4. - С. 155-156.

62 На Украине и вне ее. За месяц. // Украинская жизнь. - 1916. - №1. - С.84-85. Цей некролог з'явився й у періодичному виданні правого крила конституційно-демократичної партії - газеті "Русские ведомости" (1916. - №13.). Й хоча ініціали виступаючого з траурною промовою "Украинской жизнью" не були вказані, є підстави стверджувати, що це був активний член кївської ложі "Єднання" й оратор кївської ложі "Світло правди" В.К.Прокопович (1881-1942).

63 Там само. - С.84-85.

